

REGIONALNE RAZLIKE U JUGOSLAVENSKIM VANJSKIM MIGRACIJAMA

Objašnjavajući u prethodnim poglavljima rezultate popisa radnika u inozemstvu redovito se ukazivalo na regionalna obilježja vanjskih migranata, posebno u odnosu na republike i autonomne pokrajine. U nastavku ćemo nastojati sumirati specifičnosti pojedinih dijelova Jugoslavije i ukazati na specifična obilježja koja postoje u različitim geografskim regijama unutar granica pojedinih republika ili regijama koje zahvaćaju više republika. Naročito ćemo nastojati ukazati na specifičnosti nekih karkaterističnih općina s ekstremnim obilježjima u vezi s vanjskim migracijama radnika.

1. Razlike među republikama i autonomnim pokrajinama u obuhvatu popisa

Kada se brojčani podaci zemalja imigracije o jugoslavenskim državljanima, koji su u tim zemljama radili na dan popisa stanovništva 1971. u Jugoslaviji (vidi tab. I), rasporede po republikama i autonomnim pokrajinama na osnovi njihova udjela u ukupnom broju vanjskih migranata u pojedinoj zemlji rada

Tab. XXXV: Razlike u manjku obuhvata radnika u inozemstvu u popisu 1971. god. u pojedinim republikama i autonomnim pokrajinama

Tab. XXXV: Differences in the coverage of emigrant workers by the 1971 census, — according to individual republics and provinces

1. republics and autonomous provinces; 2. and 3. number of workers employed abroad (2. according to the census; 4. according to the statistical figures of the countries of immigration); 4. not covered by the census (in %)

Republike i autonomne pokrajine	Broj radnika u inozemstvu		
	prema popisu	korigiran prema statističkim podacima zemalja imigracija*	Manjak obuhvata u %
1	2	3	4
Bosna i Hercegovina	137 351	152 835	10,1
Crna Gora	7 829	10 685	26,7
Hrvatska	224 722	268 340	16,3
Makedonija	54 433	71 810	24,2
Slovenija	48 086	56 150	14,4
Uža Srbija	114 581	131 615	12,9
Vojvodina	60 545	72 540	16,5
Kosovo	24 361	26 525	8,2
Ukupno SFRJ	671 908	790 500	15,0

* vidi tab. III

— koji je dobiven popisom 1971. (vidi tab. III) — proizlazi da je manjak u obuhvatu popisa radnika u inozemstvu prema popisu stanovništva Jugoslavije 1971. god. različit u pojedinim dijelovima Jugoslavije (tab. XXXV). Najveći je manjak obuhvata u Crnoj Gori i Makedoniji, a veći od prosječnog je i onaj u obuhvatu vanjskih migranata iz Vojvodine i Hrvatske. U svim drugim dijelovima Jugoslavije manjak je ispod prosječnog za čitavu Jugoslaviju.

Manji ili veći manjak u obuhvatu u pojedinoj republici i autonomnoj pokrajini iskazan je ovisno o njenom udjelu u ukupnom broju jugoslavenskih migranata u pojedinoj zemlji imigracije, jer je obuhvat u pojedinim zemljama rada bitno različit (vidi tab. I).

Ovakva ekstrapolirana korelacija u obuhvatu osoba na radu u inozemstvu u popisu stanovništva Jugoslavije u 1971. god. bila bi točna kad bi u svim našim republikama i pokrajinama i u praksi bila primijenjena ista metodologija prilikom popisa. Međutim, zbog pretpostavki da u cijeloj zemlji nije bio ujednačen kriterij o ocjenjivanju obilježja »privremenosti«, a naročito u odnosu na osobe koje su otišle na rad u prekomorske zemlje, postotak manjka u obuhvatu, koji je dan u tab. XXXV, treba smatrati aproksimativnim. Prema tome, i broj je radnika u inozemstvu iz pojedine republike i autonomne pokrajine — koji je dobiven korelacijom rezultata popisa na osnovi statističkih podataka zemalja imigracije — približan, ali po statističkim podacima zemalja imigracije taj broj je bliži stvarnom nego broj koji je dobiven samim popisom.

2. Udio republika i autonomnih pokrajina u stanovništvu, zaposlenima u zemlji i zaposlenima u inozemstvu

Poput svih zemalja emigracije i u Jugoslaviji postoje vrlo velike razlike u udjelu vanjskih migranata iz njenih pojedinih dijelova. To se već može uočiti iz usporedbe udjela pojedine republike i autonomne pokrajine u ukupnom stanovništvu Jugoslavije, među zaposlenima u zemlji i u ukupnom broju jugoslavenskih vanjskih migranata (tab. XXXVI, sl. 11). Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Makedonija imaju veći udio među zaposlenima u inozemstvu nego što je njihov udio u stanovništvu Jugoslavije, dok Crna Gora, Slovenija i sva tri dijela republike Srbije imaju manji udio u ukupnom broju jugoslavenskih radnika u inozemstvu, nego što je njihov udio u broju stanovništva Jugoslavije. Natprosječnim udjelom vanjskih migranata ističe se Hrvatska, koja je na drugom mjestu po stupnju razvijenosti među jugoslavenskim republikama, i dvije republike (Bosna i Hercegovina i Makedonija) koje, s obzirom na privrednu razvijenost, imaju status nedovoljno razvijenih dijelova Jugoslavije.

Ako udio republika i autonomnih pokrajina u ukupnom broju zaposlenih u zemlji i stopa zaposlenosti u zemlji posluže za jedno od mjerila razvijenosti, također se utvrđuje da Hrvatska ima udio zaposlenih u zemlji koji je iznad njenog udjela u stanovništvu Jugoslavije. To se ogleda i u natprosječnoj stopi zaposlenosti u zemlji (tab. XXXVI, stupac 6). Pored Hrvatske, veću od prosječne stope zaposlenih u zemlji imaju Slovenija — kod koje najveća stopa zaposlenosti u zemlji pokazuje izuzetno povoljnu privrednu razvijenost u odnosu na ostale dijelove Jugoslavije — i SAP Vojvodina. Stopa zaposlenosti u užem području Srbije jednaka je jugoslavenskom prosjeku, a u svim ostalim dijelovima Jugoslavije je manja od prosječne za čitavu Jugoslaviju.

T a b. XXXVI: Udio republika i autonomnih pokrajina u stanovništvu, zaposlenima u zemlji i zaposlenima u inozemstvu 31. 3. 1971. godine

T a b. XXXVII: The share of republics and autonomous provinces in the population, in the number of employed at home, and in the number of employed abroad, — on 31 March, 1971

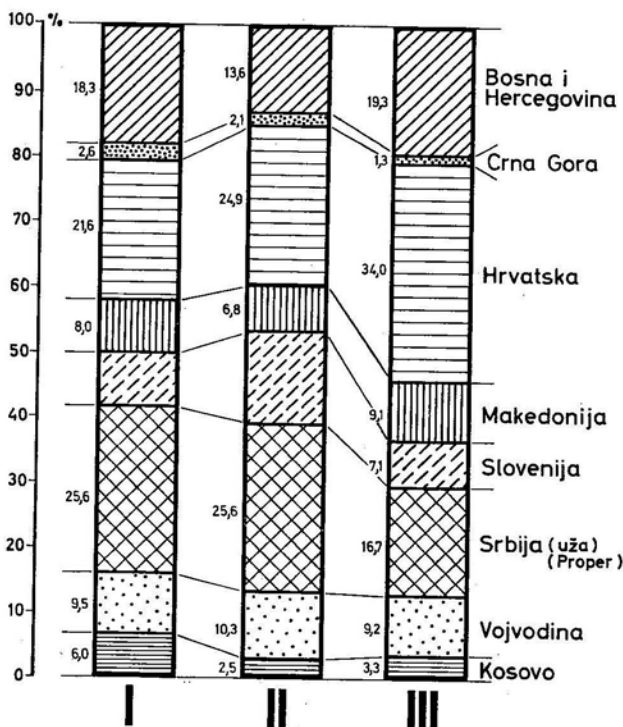
1. republics and autonomous provinces; 2. and 3. population (2. number in 1,000, 3. %); 4.—6. employed in Yugoslavia (4. number in 1,000, 5. %, 6. rate of employment); 7.—9. employed abroad (7. number, 8. %, 9. rate of employment abroad); 10. number of employed abroad per 100 employed at home

Republike i autonomne pokrajine	Stanovništvo*		Zaposleni u zemlji**		Zaposleni u inozemstvu***		Broj zapo- slenih u inozemstvu na 100 zaposlenih u zemlji		
	broj u 1 000	%	broj u 1 000	%	broj	%			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Bosna i Hercegovina	3 743	18,3	525	13,6	14,0	152 835	19,3	4,8	29,1
Crna Gora	530	2,6	80	2,1	15,1	10 685	1,3	2,0	13,4
Hrvatska	4 423	21,6	959	24,9	21,7	268 340	34,0	6,1	28,0
Makedonija	1 647	8,0	261	6,8	15,9	71 810	9,1	4,4	27,5
Slovenija	1 725	8,4	549	14,2	31,8	56 150	7,1	3,3	10,2
Uže područje	5 242	25,6	986	25,6	18,8	131 615	16,7	2,5	13,3
Vojvodina	1 950	9,5	399	10,3	20,5	72 540	9,2	3,7	18,2
Kosovo	1 245	6,0	98	2,5	7,9	26 525	3,3	2,1	27,1
SFRJ UKUPNO	20 505	100,0	3 858	100,0	18,8	790 500	100,0	3,9	20,5

* Prvi rezultati popisa stanovništva i stanova od 31. 3. 1971. god., Statistički bilten br. 662.

** Obuhvaćeno je zaposleno osoblje u društvenom i privatnom sektoru. Osobe u službi obrane zemlje i učenici u privredi nisu obuhvaćeni. Izvor »Zapošljavanje« — mjesečni statistički pregled br. 3, 1971, Savzeti biro za poslove zapošljavanja, Beograd

*** Podaci popisa 1971. god. (Statistički bilten br. 679) korigirani su prema statističkim podacima zemalja rada (vidi tab. III)

Sl. 11. Udio republika i autonomnih pokrajina u stanovništvu (I), zaposlenima u zemlji (II) i zaposlenima u inozemstvu (III)

Fig. 11. Share of individual republics and autonomous provinces in the population (I), in the number of employed in Yugoslavia (II) and in the number of persons employed abroad (III)

Na radu u inozemstvu nalazi se 3,9% stanovništva Jugoslavije (tab. XXXVI, stupac 9). Ponovno se uočava da Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Makedonija imaju natprosječnu stopu zaposlenosti u inozemstvu, a ostale republike i autonomne pokrajine manju od jugoslavenskog prosjeka. Veći udio među ukupno zaposlenima u inozemstvu (tab. XXXVI, stupac 8) od udjela ukupno zaposlenih u zemlji pored Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Makedonije ima i autonomna pokrajina Kosovo. Tome nije toliko razlog veliki broj i stopa zaposlenih u inozemstvu koliko mali broj i mala stopa zaposlenih u zemlji, u pokrajini Kosovo. Zbog toga je u Kosovu i odnos zaposlenih u inozemstvu prema zaposlenima u zemlji znatno veći od jugoslavenskog prosjeka (tab. XXXVI, stupac 10). Na 100 osoba zaposlenih u zemlji najviše zaposlenih u inozemstvu ima Bosna i Hercegovina (29,1), ali je gotovo jednako tako visok odnos i u Hrvatskoj, Makedoniji i na Kosovu, dok svi ostali dijelovi Jugoslavije imaju znatno manji odnos zaposlenih u inozemstvu prema zaposlenima u zemlji.

SR Hrvatska ima najveći nerazmjer između udjela u stanovništvu Jugoslavije i vanjskim migrantima, pa je zbog toga i stopa zaposlenih u inozemstvu

iz ove republike znatno veća nego u svim drugim republikama i autonomnim pokrajinama Jugoslavije.

Zbog tako velikog i neproporcionalnog udjela Hrvatske u vanjskim migracijama iz Jugoslavije, jedna od osnovnih specifičnosti u jugoslavenskim vanjskim migracijama je u činjenici da se veća privredna razvijenost ne podudara s manjom stopom zaposlenosti u inozemstvu i obratno. Kosovo, najslabije razvijeni dio Jugoslavije, ima tek neznatno veću stopu zaposlenosti u inozemstvu od Crne Gore, a Slovenija, daleko najrazvijeniji dio Jugoslavije, prema stopi zaposlenosti u inozemstvu nalazi se na petom mjestu između 8 republika i autonomnih pokrajina.

Iz podataka o udjelu pojedine republike i autonomne pokrajine u ukupnom broju osoba koje su se zaposlile u pojedinoj godini, vidljivo je da se udio Hrvatske postepeno smanjuje (vidi tab. V, sl. 3). Iako relativni udio Hrvatske u ukupnom broju vanjskih migranata postaje sve manji, apsolutni broj zaposlenih u inozemstvu iz ove je republike u stalnom porastu, pa se stopa vanjskih migranata i u Hrvatskoj i dalje povećava.

3. Udio zemalja rada među migrantima iz pojedine republike i autonomne pokrajine

Kada se korigirani podaci o broju radnika u pojedinoj zemlji rada (vidi tab. III) promatraju po pojedinim republikama i autonomnim pokrajinama, vidi se da je u svakom dijelu Jugoslavije znatno različit udio pojedine zemlje imigracije među ukupnim brojem migranata u republici ili pokrajini (tab. XXXVII, sl. 12). Najveći udio zaposlenih u prekomorskim zemljama ima Makedonija (47,9%) i Crna Gora (42,2%). U Makedoniji je to zbog velikog odlaska zaposlenih u Australiju (31,9% od ukupnog broja zaposlenih u inozemstvu), a u Crnoj Gori zbog velikog udjela zaposlenih u SAD (32,1%). Najmanji udio migranata u prekomorskim zemljama, od ukupnog broja migranata u pojedinoj republici i pokrajini ima Kosovo (3,6%), a zatim slijede Bosna i Hercegovina (7,6%) i Uža Srbija (10,1%). Ovom prilikom treba ukazati da veći udio prekomorskih migranata u pojedinoj republici i pokrajini u pravilu znači i veći broj onih koji se neće vratiti s rada u inozemstvu, tj. onih kojima sadašnji boravak i rad u inozemstvu nije privremen.

Za sve republike i pokrajine SR Njemačka je glavna zemlja imigracije. Iz Crne Gore, Uže Srbije i Makedonije oko jedna trećina ukupnog broja vanjskih migranata radi u SR Njemačkoj; iz svih ostalih dijelova Jugoslavije migranti u SR Njemačkoj čine preko polovice ukupnog broja. Najveći udio zaposlenih u SR Njemačkoj je iz Kosova (72,6%).

Najveći udio zaposlenih u Austriji ima uže područje Srbije (21,8%); iz nje je i najveći udio zaposlenih u Francuskoj (17,3%) i zemljama Beneluksa (2,6%) S Kosova je najveći udio zaposlenih u Švicarskoj, a iz Vojvodine u Švedskoj.

4. Regionalna diferencijacija vanjskih migracija po općinama

Regionalne specifičnosti u broju i strukturi jugoslavenskih vanjskih migranata osobito dolaze do izražaja u podacima po općinama (prilozi 3—18).

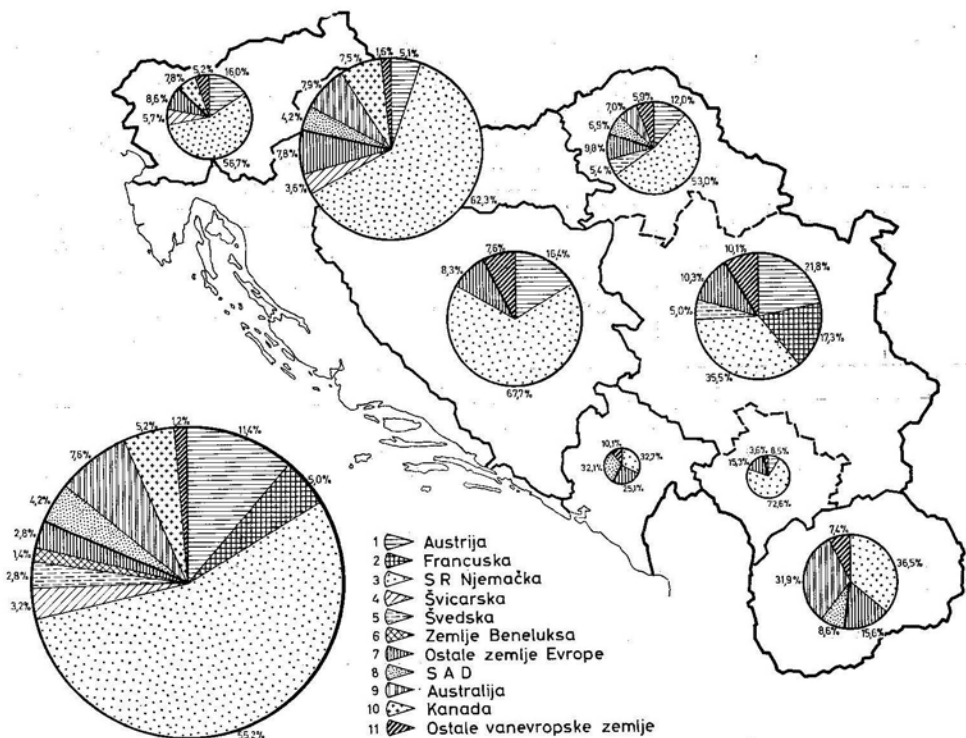
T a b. XXXVII: Udio zemalja rada među radnicima iz pojedine republike i autonomne pokrajine Jugoslavije*

T a b. XXXVII: The share of countries of employment in the total number of migrants from individual republics and autonomous provinces of Yugoslavia

1. countries of employment; 2. Yugoslavia; 3.—10. republics and autonomous provinces (see Table III); 11.—24 as in Table II

Zemlje rada	Ukupno SFRJ	Republike i autonomne pokrajine									
		Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija		Uže područje	Vojvodina	Kosovo
							3	4			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
Austrija ¹¹	11,4	16,4	2,8	5,1	3,0	16,0	21,8	12,0	8,5		
Francuska ¹²	5,0	2,4	6,6	2,3	2,1	1,5	17,3	3,8	4,0		
SR Njemačka ¹³	55,2	67,7	32,7	62,3	36,5	56,7	35,5	53,0	72,6		
Švicarska ¹⁴	3,2	1,5	3,3	3,6	1,4	5,7	3,9	2,3	6,4		
Svedska ¹⁵	2,8	1,9	2,0	1,7	4,1	2,4	5,0	5,4	0,9		
Zemlje Beneluksa ¹⁶	1,4	0,9	2,0	1,1	1,7	1,0	2,6	1,5	1,0		
Ostale i nepoznate zemlje Evrope ¹⁷	2,8	1,6	8,4	2,7	3,3	3,7	3,8	2,2	3,0		
Evropske zemlje ukupno ¹⁸	81,8	92,4	57,8	78,8	52,1	87,0	89,9	80,2	96,4		
SAD ¹⁹	4,2	1,1	32,1	4,2	8,6	1,7	3,1	6,9	1,3		
Australija ²⁰	7,6	3,2	3,9	7,9	31,9	2,5	3,0	7,0	0,7		
Kanada ²¹	5,2	2,5	3,8	7,5	6,7	7,8	3,0	4,8	0,4		
Ostale i nepoznate izvanevropske zemlje ²²	1,2	0,8	2,4	1,6	0,7	1,0	1,0	1,1	1,2		
Izvanevropske zemlje ukupno ²³	18,2	7,6	42,2	21,2	47,9	13,0	10,1	19,8	3,6		
SVEUKUPNO ²⁴	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Prema brojevanim podacima u tabeli III.

Sl. 12. Udio zemalja među migrantima iz pojedine republike i autonomne pokrajine

Fig. 12. Share of countries of employment among migrants from individual republics and autonomous provinces

Broj migranata. Najveći apsolutni broj vanjskih migranata u jednoj općini Jugoslavije ima Zagreb (tab. XXXVIII).⁴⁵ Osim Zagreba, još 4 općine iz Hrvatske nalaze se među 10 općina Jugoslavije koje imaju najveći broj radnika u inozemstvu.

Regija najveće grupiranosti općina s najvećim apsolutnim brojem vanjskih migranata u Jugoslaviji je istočna Hrvatska i sjeverna Bosna (prilog 5). Drugo područje veće koncentracije općina s velikim brojem radnika u inozemstvu je jugozapadna Bosna, zapadna Hercegovina i Dalmacija. Osim ovih područja, još se ističu zapadna Makedonija, sjeveroistočna Slovenija i Međimurje, te srednja Hrvatska. Izvan ovih područja veći broj radnika u inozem-

⁴⁵ Zagreb je i općina s najvećim brojem stanovnika u Jugoslaviji (602 058 — Popis 1971. god.). Grad Beograd se sastoji od 15 općina koje ukupno imaju 1 204 271 stanovnika i ukupno na radu u inozemstvu 28 479 radnika.

T a b. XXXVIII: Deset općina Jugoslavije s najvećim i deset s najmanjim brojem vanjskih migranata

T a b. XXXVIII: Ten Yugoslav communes with the highest, and ten with the lowest number of external migrants

1. ordinal number; 2.—4. highest number of migrants; 5.—7. lowest number of migrants (2. and 5. commune; 3. and 6. number of migrants; 4. and 7. republic or autonomous province and number of commune in supplements 3 and 4)

Redni broj	Najveći broj migranata			Najmanji broj migranata		
	općina	broj migranata	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4	općina	broj migranata	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4
1	2	3	4	5	6	7
1.	Zagreb	25 831	H — 101	Novigrad	20	H — 52
2.	Bitola	13 415	M — 2	Budva	39	CG — 3
3.	Čakovec	11 856	H — 10	Šavnik	40	CG — 16
4.	Zadar	9 046	H — 100	Crna Trava	46	U. S — 32
5.	Imotski	8 767	H — 30	Ljubinje	46	BiH — 58
6.	Maribor	7 032	SI — 31	Plužine	48	CG — 13
7.	Livno	6 440	BiH — 55	Zabljak	49	CG — 20
8.	Osijek	5 979	H — 60	Logatec	51	SI — 24
9.	Novi Sad	5 889	V — 23	Trnovo	54	BiH — 93
10.	Duvno	5 677	BiH — 28	Vis	54	H — 92

stvu vezan je najčešće za općine u kojima su veći gradski centri, odnosno koje se ističu većim brojem stanovnika.

Općina s najmanjim brojem radnika u inozemstvu također se nalazi u SR Hrvatskoj (vidi tab. XXXVIII). To je općina Novigrad u Istri. Od 10 općina s najmanjim brojem radnika u inozemstvu 4 se nalaze u Crnoj Gori.

Najveće područje kontinuirane povezanosti općina s malim brojem radnika u inozemstvu proteže se od središnjeg dijela Jugoslavije (istočna Bosna i zapadna Srbija) prema jugu (istočna Hercegovina, Crna Gora) i prema istoku (južna i istočna Srbija, sjeverni dio Kosova), a od istočne Srbije prelazi i u istočnu Makedoniju (vidi prilog 5). Drugo područje, koje je znatno manje, nalazi se na krajnjem zapadnom dijelu Jugoslavije i zahvaća najveći dio Slovenije, Istru i Kvarnersko primorje.

Udio migranata u ukupnom stanovništvu. Adekvatnija slika o različitom regionalnom rasporedu vanjskih migracija iz Jugoslavije dobije se usporedbom broja radnika u inozemstvu s ukupnim brojem stanovnika u općini (prilog 3, stupac 4 i prilog 6). Tada još više dolazi do izražaja kontinuirano područje visoke stope vanjskih migranata, koje zahvaća gotovo čitavu Hrvatsku, s izuzetkom Istre i Kvarnera, a iz Hrvatske se proširuje prema jugozapadnoj Bosni, zapadnoj Hercegovini, zapadnoj i sjevernoj Bosni i sjeveroistočnoj Sloveniji. Do izražaja dolazi i izdvojeno područje općina s visokom stopom vanjskih migranata u zapadnoj Makedoniji.

Poređujući broj radnika u inozemstvu s ukupnim brojem stanovnika po općinama, uočavamo i jedno izdvojeno područje s visokom stopom vanjskih migranata u istočnoj Srbiji, Pomoravlju i susjednoj Vojvodini (istočni Banat).

Prikazom općina prema stopi vanjskih migranata još više dolazi do izražaja kontinuirano područje niske stope vanjskih migracija u istočnoj polovini Jugoslavije, kao i na krajnjem zapadu. Područje niske stope vanjskih migranata proteže se iz Uže Srbije na najveći dio Vojvodine.

Imotski je općina s najvišom stopom migranata u Jugoslaviji (18,6; tab. XXXIX). Od 10 općina u Jugoslaviji koje imaju najveću stopu vanjskih migracija 5 ih je u Bosni i Hercegovini i svih 5 su kontinuirano povezane u jugozapadnoj Bosni i zapadnoj Hercegovini. S općinom Imotski u Dalmaciji to je područje s najvišom stopom vanjskih migranata Jugoslavije.

13 općina Jugoslavije ima malu stopu vanjskih migranata od svega 0,4—0,6. Od tih općina 5 ih je u užoj Srbiji, a 3 u Crnoj Gori.

Tab. XXXIX: Deset općina Jugoslavije s najvišom i trinaest s najnižom stopom vanjskih migranata

Tab. XXXIX: Ten Yugoslav communes with the highest, and thirteen with the lowest rate of external migrants

1. ordinal number; 2.—4. highest rate of migrants; 5.—7. lowest rate of migrants (2.—7. see Table XXXVIII)

Redni broj	Najviša stopa migranata			Najniža stopa migranata		
	općina	stopa vanjskih migranata	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4.	općina	stopa vanjskih migranata	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4.
1	2	3	4	5	6	7
1.	Imotski	18,6	H — 30	Srebrenica	0,4	BiH — 84
2.	Ozalj	17,7	H — 62	Cetinje	0,5	CG — 4
3.	Duvno	17,2	BiH — 28	Plužine	0,5	CG — 13
4.	Resen	16,0	M — 21	Idrija	0,5	Sl — 11
5.	Livno	15,4	BiH — 55	Bor	0,5	U. S — 28
6.	Čitluk	13,9	BiH — 23	Bosilj-Grad	0,5	U. S — 29
7.	Grude	12,9	BiH — 37	Trnovo	0,6	BiH — 93
8.	Lištica	12,4	BiH — 54	Šavnik	0,6	CG — 16
9.	Lastovo	12,1	H — 45	Novigrad	0,6	H — 52
10.	Bitola	11,9	M — 2	Probištip	0,6	M — 19
11.				Bela Palanka	0,6	U. S — 23
12.				Crna Trava	0,6	U. S — 32
13.				Raška	0,6	U. S — 83

U vanjskim migracijama iz Jugoslavije ne može se utvrditi opća korelacija između privredne razvijenosti i visine stope vanjskih migranata. Vanjske migracije vrše se u privredno slabijim, ali isto tako i u nekim privredno razvijenim područjima. Nisu do sada jače zahvaćeni procesom zapošljavanja u

inozemstvu ne samo glavnina privredno slabije razvijenih dijelova Jugoslavije, nego je stopa vanjskih migranata relativno niska i u velikom dijelu Slovenije, tj. privredno najrazvijenijem dijelu Jugoslavije.

Širenje procesa zapošljavanja u inozemstvu. Kolikogod podaci o udjelu vanjskih migranata obzirom na godinu zaposlenja u inozemstvu nisu točni, na što smo već ukazali, ipak nam ti podaci, projicirani na području općina, nedvojbeno ukazuju na pravac teritorijalnog širenja procesa zapošljavanja u inozemstvu. Kada se broj onih koji su se prvi put zaposlili u inozemstvu u posljednjih 15 mjeseci prije popisa usporedi s ukupnim brojem zaposlenih u inozemstvu iz pojedine općine, nedvojbeno uočavamo da se proces odlaska na rad u inozemstvo širi u srednji i jugoistočni dio Jugoslavije (prilog 7). Zapažamo da područja niske stope vanjskih migranata imaju veći udio onih koji su se prvi put zaposlili u inozemstvu u posljednjih 15 mjeseci. Izuzetak je najveći dio Slovenije, gdje je stopa vanjskih migranata relativno niska kao i mali udio onih koji su se prvi put zaposlili u inozemstvu u posljednjih 15 mjeseci prije popisa. Od područja koja karakterizira visoka stopa vanjskih migranata, veliki udio prvi put zaposlenih migranata u posljednjih 15 mjeseci prije popisa nalazimo u Pomoravlju.

Iz podataka o udjelu vanjskih migranata koji su se prvi put zaposlili u inozemstvu u posljednjih 15 mjeseci prije popisa, proizlazi: ukoliko se uvjeti zapošljavanja u inozemstvu ne promijene, sve više će se u proces vanjskih migracija uključivati nedovoljno razvijena područja u srednjem i jugoistočnom dijelu Jugoslavije. Međutim, primjer Pomoravlja pokazuje da zapošljavanje u inozemstvu neće biti manje privlačno ni u područjima povoljnijih uvjeta i bolje privredne razvijenosti. Što više, može se očekivati da će se u privredno slabije razvijenim krajevima u proces zapošljavanja u inozemstvu i dalje najprije uključivati oni dijelovi koji su privredno nešto razvijeniji. Veće aspiracije na poboljšanje standarda prvenstveno ima stanovništvo privredno i društveno razvijenijih područja, pa se ono najprije odlučuje na zaposlenje u inozemstvu ako nije u mogućnosti da te aspiracije realizira zaposlenjem u zemlji. Kako su takve osobe redovito bolje kvalifikacijske strukture, njihovim odlaskom u inozemstvo još se više otežava gospodarski razvoj slabije razvijenih regija. Tako se događa da privredno slabije razvijena područja, koja s opravdanjem teže da se uz pomoć šire društvene zajednice ubrzanije privredno razvijaju, odlaskom stručnih kadrova na rad u inozemstvo još više zaostaju u privrednom razvitku.

Udio žena. Treba se podsjetiti da je udio žena među vanjskim migrantima iz Jugoslavije 31,4% i da je on u pojedinim republikama i autonomnim pokrajinama Jugoslavije bitno različit (vidi tab. VI). Taj različit udio žena u ukupnom broju radnika u inozemstvu osobito dolazi do izražaja u podacima po općinama (prilog 4, stupac 5, i prilog 8). Svih deset općina u kojima je udio žena preko 50% nalaze se u Sloveniji i Hrvatskoj (tab. XL). Sve su one u krajnjem sjeverozapadnom dijelu Jugoslavije. Karakteristično je da sve te općine imaju relativno nisku stopu vanjskih migranata (između 0,5 i 2,5). Kako su to krajevi gdje postoji dobra obaviještenost o mogućnostima zapošljavanja u inozemstvu, niska stopa vanjskih migranata upućuje na povoljnije mogućnosti koje stanovništvo tog područja ima da se zaposli u zemlji. Među-

tim, niska stopa vanjskih migranata djelomično je rezultat i potpunog iseljavanja dijela aktivnog stanovništva iz tog područja poslije rata, posebno iz istarskih općina, pa takvi iseljenici sadašnjim popisom nisu obuhvaćeni. Ipak ostaje činjenica da među tim, relativno malobrojnim migrantima koji »privremeno« rade u inozemstvu, preko polovicu čine žene. Osnovni razlog

Tab. XL: Deset općina Jugoslavije s najvećim udjelom žena među vanjskim migrantima

Tab. XL: Ten Yugoslav communes with the highest proportion of women among emigrant workers

1. ordinal number; 2. commune; 3. proportion (in %) of women among external migrants; 4. rate of external migration; 5. republic or autonomous province and number of commune in supplements 3 and 4

Redni broj	općina	udio (%) žena među vanjskim migrantima	stopa vanjskih migracija	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4
1	2	3	4	5
1.	Buje	69,0	1,3	H — 6
2.	Idrija	59,8	0,5	SI — 11
3.	Umag	55,4	0,7	H — 86
4.	Ajdovščina	54,8	1,8	SI — 1
5.	Sežana	52,1	0,9	SI — 46
6.	Buzet	51,9	0,9	H — 7
7.	Dravograd	51,4	2,2	SI — 7
8.	Pazin	50,7	1,6	H — 65
9.	Radlje ob Dravi	50,4	2,5	SI — 41
10.	Ilirska Bistrica	50,3	1,2	SI — 12

je najvjerojatnije to što žene teže nalaze zaposlenje u tom području i što veća emancipiranost žena nimalo ne otežava njihov odlazak na rad u inozemstvo.

Najveće područje u kojem žene čine 40—50% vanjskih migranata u općini nalazi se u agrarnim područjima Jugoslavije (Vojvodina, istočna i srednja Hrvatska i sjeveroistočna Slovenija). Ta područja karakterizira relativno visoka stopa vanjskih migranata. Pored malog broja radnih mjesta za mlađu žensku radnu snagu koja ne želi raditi u poljoprivredi i koja je pretežno bez stručnih kvalifikacija, čini se da tako visok udio žena treba tumačiti njenim lakšim odvajanjem od poljoprivrednog domaćinstva, jer muškarci ostaju raditi na teškim poljoprivrednim poslovima. S druge strane to se može tumačiti i većom ponudom radnih mjesta u inozemstvu za nekvalificiranu žensku radnu snagu nakon 1967. god., kad se ti krajevi jače uključuju u proces zapošljavanja u inozemstvu. I veća društvena emancipiranost žena u tim krajevima pridonosi lakšem donošenju odluke o odlasku u inozemstvo.

Područje relativno malog udjela žena vanjskih migranata zahvaća najvećim dijelom gospodarski i društveno slabije razvijene dijelove Jugoslavije.

U tom području malog udjela žena nalaze se i neke općine s visokom stopom vanjskih migranata, kao i one gdje niska stopa vanjskih migranata pokazuje da je proces zapošljavanja u inozemstvu tek u početnoj fazi. Relativno mali udio žena među vanjskim migrantima u najvećem broju općina srednje i jugoistočne Jugoslavije neosporno je rezultat njihove nedovoljne društvene emancipiranosti. Od deset općina Jugoslavije u kojima je udio žena među vanjskim migrantima najniži (od 0,6 do 2,3%) osam je na Kosovu, a po jedna u Makedoniji i užem području Srbije.

Međutim, već i sama činjenica da se i u najslabije razvijenim općinama žene ipak zapošljavaju u inozemstvu, ukazuje da zapošljavanje u inozemstvu ima pozitivnu ulogu u procesu društvene emancipacije žena, kao i procesu opće društvene transformacije slabije razvijenih područja Jugoslavije.

Udio zaposlenih u SR Njemačkoj. Različiti udio pojedinih zemalja rada među ukupnim brojem zaposlenih u inozemstvu — pored različite stope vanjskih migranata u pojedinim regijama daljnja je regionalna karakteristika jugoslavenskih vanjskih migracija. Migracije iz nekih područja više se usmjeravaju prema jednoj zemlji rada, a iz drugih prema drugoj.

Tab. XLI: Deset općina koje imaju među vanjskim migrantima najveći udio zaposlenih u SR Njemačkoj

Tab. XLI: Ten communes with the biggest share among Yugoslav emigrant workers in West Germany

1., 2., 4. and 5. as in Table XL; 3. proportion (in %) of persons employed in West Germany among the total number of migrants

Redni broj	općina	udio (%) zaposlenih u SR Njemačkoj među vanjskim migrantima	stopa vanjskih migranata	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u priložima 3 i 4
1	2	3	4	5
1.	Sesvete	93,7	8,3	H — 76
2.	Živinice	93,6	1,9	BiH — 106
3.	Stolac	91,4	4,6	BiH — 86
4.	Šehovići	91,3	1,7	BiH — 87
5.	Velika Gorica	90,6	6,8	H — 89
6.	Livno	90,5	15,4	BiH — 55
7.	Dečani	89,9	2,9	K — 1
8.	Brod	89,8	3,7	M — 3
9.	Ribnica	89,8	7,0	SI — 44
10.	Vrgorac	89,2	6,8	H — 97

Od 502 općine u Jugoslaviji samo 59 općina nemaju od ukupnog broja vanjskih migranata najveći udio zaposlenih u SR Njemačkoj (prilog 3, stu-

pac 6). U Jugoslaviji se ističe 5 područja u kojima je među vanjskim migrantima osobito velik udio na radu u SR Njemačkoj (prilog 9). To je u prvom redu najizrazitije jugoslavensko područje vanjskih migracija: jugozapadna Bosna, zapadna Hercegovina i Dalmatinska zagora. Drugo područje se nalazi u sjeveroistočnoj Bosni i karakteriziraju ga općine s relativno niskom stopom i malim brojem vanjskih migranata. Treće područje je najizraženije u srednjoj Hrvatskoj, a odatle se proširuje u susjednu Sloveniju. Četvrto područje je u poljoprivrednoj regiji istočne Hrvatske i susjedne Bačke. Peto područje je u Kosovu i Makedoniji; pretežno zahvaća općine s relativno malim brojem migranata, koje se tek u posljednjih nekoliko godina znatnije uključuju u proces zapošljavanja u inozemstvu.

Da se veliki udio zaposlenih u SR Njemačkoj od ukupnog broja migranata nalazi u općinama koje imaju visoku i nisku stopu vanjskih migranata, potvrđuju i podaci za općine iz kojih je najveći udio na radu u SR Njemačkoj (tab. XLI). Od deset takvih općina četiri imaju stopu vanjskih migranata nižu od jugoslavenskog prosjeka. Među deset općina s najvećim udjelom migranata zaposlenih u SR Njemačkoj četiri su u Bosni i Hercegovini i tri u Hrvatskoj. Međutim, u Hrvatskoj se nalazi i općina s najmanjim udjelom vanjskih migranata na radu u SR Njemačkoj (Lastovo — 3,6%).

Udio zaposlenih u Austriji. U migracijama u Austriju, koja je na drugom mjestu među zemljama imigracije jugoslavenskih radnika, s najvećim udjelom učestvuju migranti sjeveroistočne i sjeverozapadne Srbije, te srednje i sjeverne Bosne (prilog 3, stupac 7, i prilog 10). Sve su to područja koja se tek u novije vrijeme znatnije uključuju u proces zapošljavanja u inozemstvu.

Udio migranata u Austriji velik je i iz pograničnih općina sjeveroistočne Slovenije i sjeverne Hrvatske. Očito je da je u tom području odlazak na rad u Austriju prvenstveno motiviran relativno malom udaljenošću između mjesta stalnog boravka i mjesta rada. Niža zarada u Austriji, u odnosu na SR Njemačku kompenzira se blizinom koja omogućuje češći, lakši i jeftiniji kontakt s članovima domaćinstva u zemlji. Značajno je da to potiče na značajniji odlazak na rad u Austriju samo migrante iz relativno uskog graničnog područja.

Od ukupno 502 jugoslavenske općine za 20 općina Austrija je zemlja najvećeg prihvata migranata. Među tim općinama 4 su u Bosni i Hercegovini, 1 u Vojvodini, a čak 15 u Užem području Srbije.

Pored već istaknute činjenice da je veći udio zaposlenih u Austriji iz općina gdje je proces vanjskih migracija kasnije započeo, treba ukazati i na to da je u glavnini tih općina već dostignuta vrlo visoka stopa vanjskih migracija. To se najbolje vidi iz podataka za deset općina, u kojima je među vanjskim migrantima najveći udio zaposlen u Austriji (tab. XLII). Glavnina tih općina ima natprosječnu stopu vanjskih migranata. Kada se ima u vidu da se zapošljavanje u Austriji najčešće vrši bez posredovanja jugoslavenske službe za zapošljavanje i da tu lakše nego u drugim zemljama imigracije nalaze zaposlenje nekvalificirani radnici, proizlazi da se može očekivati daljnje povećanje zapošljavanja u Austriji nekvalificiranih radnika iz regija koje su do sada manje zahvaćene procesom zapošljavanja u inozemstvu. Ovo, razu-

mije se, uz pretpostavku da će austrijska privreda i dalje trebati veći broj stranih radnika.⁴⁶

Tab. XLII: Deset općina koje imaju među vanjskim migrantima najveći udio zaposlenih u Austriji

Tab. XLII: Ten communes with the largest proportion of persons employed in Austria among the total number of migrants
1., 2., 4. and 5. as in Table XL; 3. proportion (in %) of persons employed in Austria among the total number of external migrants

Redni broj	općina	udio (%) zaposlenih u Austriji među vanjskim migrantima	stopa vanjskih migranata	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4
1	2	3	4	5
1.	Malo Crniće	69,7	11,5	U. S — 64
2.	Bela Crkva	64,2	8,3	V — 9
3.	Mrkonjić Grad	61,4	6,2	BiH — 63
4.	Donji Vakuf	58,7	2,0	BiH — 26
5.	Zabari	57,4	10,6	U. S — 111
6.	Veliko Gradište	56,1	7,9	U. S — 104
7.	Obrenovac	55,6	2,7	U. S — 14
8.	Koceljevo	55,3	2,6	U. S — 47
9.	Grocka	52,7	4,9	U. S — 8
10.	Golubac	51,6	5,3	U. S — 41

U krajevima gdje proces zapošljavanja u inozemstvu duže traje i gdje se vrši uz veće posredovanje jugoslavenske službe za zapošljavanje, udio zaposlenih u Austriji je relativno malen. Tome je, s jedne strane, uzrok bolja obaviještenost migranata (u regijama gdje proces zapošljavanja u inozemstvu duže traje) o većim zaradama u drugim zemljama rada, pa zbog toga radnici često odlaze iz Austrije u druge zemlje imigracije. S druge strane, i jugoslavenska služba za zapošljavanje nerado posreduje pri zapošljavanju na radna mjesta koja su relativno slabije plaćena.

Udio zaposlenih u Francuskoj. Nema područja u Jugoslaviji u kojem se radnici s tolikim udjelom zapošljavaju u jednoj zemlji imigracije kao što je slučaj s usmjerenošću općina Uže Srbije na zapošljavanje u Francuskoj (prilog 3, stupac 8, i prilog 11). Iako je Francuska za Užu Srbiju na trećem mjestu po broju zaposlenih migranata (u SR Njemačkoj 53,0%, u Austriji 21,8%, U

⁴⁶ U prvih 6 mjeseci 1972. god. povećao se broj jugoslavenskih radnika u Austriji za 17 135 (sredinom decembra 1971. god. 128 796, a sredinom juna 1972. god. 145 931, izvor: podaci austrijskog Ministarstva za socijalnu upravu u Beču). U razdoblju od 1. 1. do 30. 6. 1972. posredstvom jugoslavenske službe za zapošljavanje zaposleno je u Austriji 6 614 radnika (izvor: Zapošljavanje — mesečni statistički pregled, Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd, br. 1—6, 1972), tj. samo 38,6‰ od broja novopridošlih iz Jugoslavije u tom razdoblju.

Francuskoj 17,3% — vidi tab. XXXVII), ipak je od svih jugoslavenskih vanjskih migranata u Francuskoj znatno preko polovice iz Uže Srbije (57,7% — vidi tab. III).

Od deset općina, u kojima je među vanjskim migrantima najveći udio zaposlen u Francuskoj, devet je iz Užeg područja Srbije, a samo jedna iz Hrvatske (tab. XLIII). Karakteristično je da od tih deset općina sedam imaju vrlo nisku stopu vanjskih migranata (između 0,7 i 1,7). Međutim, među prvih deset općina po udjelu zaposlenih u Francuskoj nalaze se i tri općine s relativno visokom stopom vanjskih migranata (između 7,0 i 11,4). To znači da se u Francuskoj zapošljavaju pretežno radnici iz područja koja su slabije uključena u proces vanjskih migracija, ali je ova zemlja cilj migranata i iz nekih tradicionalnih emigracijskih regija. Veći udio zaposlenih u Francuskoj iz nekih općina može se objasniti tradicijom odlaska na rad u tu zemlju, koji je započeo u razdoblju između dva svjetska rata.⁴⁷

Tab. XLIII: Deset općina koje imaju među vanjskim migrantima najveći udio zaposlenih u Francuskoj

Tab. XLIII: Ten communes with the largest proportion of persons employed in France among the total number of external migrants
1., 2., 4. and 5. as in Table XL; 3. proportion (in %) of persons employed in France among the total number of external migrants

Redni broj	općina	udio (%) zaposlenih u Francuskoj među vanjskim migrantima	stopa vanjskih migranata	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4
1	2	3	4	5
1.	Trgovište	63,2	1,5	U. S — 97
2.	Svilajnac	56,5	11,4	U. S — 92
3.	Čabar	52,9	7,5	H — 9
4.	Brus	52,9	1,7	U. S — 30
5.	Ljubovija	50,5	1,1	U. S — 61
6.	Ivanjica	46,8	0,8	U. S — 43
7.	Despotovac	42,5	7,0	U. S — 37
8.	Bajina Bašta	41,6	1,4	U. S — 21
9.	Ražanj	41,6	0,7	U. S — 84
10.	Lučani	39,4	1,2	U. S — 59

U Jugoslaviji ima ukupno trinaest općina, u kojima migranti u Francusku imaju najveći udio.

⁴⁷ O tome više u: I. Baučić, Radnici u Francuskoj u popisu stanovništva Jugoslavije 1971. godine, Radovi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, sv. 11, Migracije radnika, knjiga 3, Zagreb 1972, str. 101 i 102.

Udio zaposlenih u Švicarskoj. U Jugoslaviji se ističu dva područja u kojima je nešto veća koncentracija općina s većim udjelom migranata zaposlenih u Švicarskoj: jedno je u sjeverozapadnom, a drugo u istočnom dijelu zemlje (prilog 3, stupac 9, i prilog 12). U prvom, a osobito u drugom području, ne postoji kontinuirana povezanost općina s većim udjelom radnika zaposlenih u Švicarskoj. Iz jednog i drugog područja u Švicarskoj se zapošljavaju radnici iz općina, koje karakterizira relativno niska stopa vanjskih migranata. To se najbolje može uočiti iz podataka za deset općina, u kojima je među vanjskim migrantima najveći udio zaposlen u Švicarskoj (tab. XLIV). Izuzetak je samo općina Biograd, dok je u svim drugim općinama stopa vanjskih migranata vrlo niska. Od deset općina pet su u Sloveniji, a tri u Crnoj Gori.

Tab. XLIV: Deset općina koje imaju među vanjskim migrantima najveći udio zaposlenih u Švicarskoj

Tab. XLIV: Ten communes with the largest proportion of employed persons in Switzerland among the total number of external migrants
1., 2., 4. and 5. as in Table XL; 3. proportion (in %) of persons employed in Switzerland among the total number of external migrants

Redni broj	općina	udio (%) zaposlenih u Švicarskoj među vanjskim migrantima	stopa vanjskih migranata	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4
1	2	3	4	5
1.	Tivat	25,7	1,0	CG — 18
2.	Bijelo Polje	21,0	0,8	CG — 2
3.	Biograd	18,5	6,0	H — 3
4.	Radovljica	15,6	2,0	SI — 42
5.	Ljubljana-Centar	15,2	1,3	SI — 26
6.	Škofja Loka	15,1	1,4	SI — 51
7.	Raška	14,4	0,6	U. S — 83
8.	Nova Gorica	13,8	0,9	SI — 35
9.	Ljubljana-Šiška	13,7	1,3	SI — 28
10.	Kotor	13,6	0,9	CG — 9

Proizlazi da se odlazanje na rad u Švicarsku vrši u većem udjelu u naj-razvijenijem dijelu zemlje (Slovenija) i u područjima koja spadaju među najslabije razvijena (južna Srbija, Crna Gora, Kosovo, istočna Makedonija). Iz Slovenije odlaze na rad u Švicarsku uglavnom samo kvalificirani i visokostručni radnici koji dobivaju stalnu dozvolu rada, dok se iz jugoistočnog dijela Jugoslavije u Švicarskoj zapošljavaju pretežno nekvalificirani poljoprivredni radnici.

Udio zaposlenih u ostalim evropskim zemljama. U prvom redu treba imati u vidu da se u svim ostalim evropskim zemljama emigracije, izuzevši SR Njemačku, Austriju, Francusku i Švicarsku, nalazi relativno malo naših vanjskih migranata, ukupno 55 000, tj. 7,0% od ukupnog broja zaposlenih u inozemstvu. Gotovo polovica tog broja je u Švedskoj.

U Švedskoj i zemljama Beneluksa zaposleno je ukupno 33 000 vanjskih migranata iz Jugoslavije, odnosno 4,2% ukupnog broja zaposlenih u inozemstvu (vidi tab. III). U regionalnim raznolikostima, koje postoje s obzirom na udio zaposlenih u Švedskoj i zemljama Beneluksa u odnosu na ukupan broj zaposlenih u inozemstvu iz pojedine općine, opaža se da je veći udio zaposlenih u tim evropskim zemljama uglavnom iz općina s nižom stopom vanjskih migranata (prilog 3, stupac 10, i prilog 13). Od deset općina, koje u ukupnom broju vanjskih migranata imaju najveći udio zaposlenih u Švedskoj, samo se jedna ističe relativno većom stopom migranata (Bosanska Dubica 8,0), dok sve ostale imaju vrlo nisku stopu vanjskih migranata (0,6—1,6).

Uzroci podudarnosti relativno velikog udjela zaposlenih u Švedskoj i zemljama Beneluksa i male stope vanjskih migranata mogu biti raznovrsni. Početak procesa zapošljavanja u inozemstvu može sasvim slučajno biti usmjeren prema nekoj zemlji s relativno malo jugoslavenskih vanjskih migranata. Dovoljno je da se nekoliko radnika iz jednog područja zaposli s uspjehom u nekoj zemlji s malim brojem jugoslavenskih migranata, pa da dadu poticaj i pomoć drugim radnicima iz tog područja da ih slijede.

Drugi razlog treba tražiti u činjenici da je u nekim područjima, iz kojih su se radnici kasnije počeli zapošljavati u inozemstvu, ponuda iz većih zemalja imigracije (SR Njemačka, Austrija, Francuska) relativno slaba, pa im je teže u tim zemljama doći do zaposlenja. Vjerojatno nije od manjeg značenja ni činjenica da se početak prihvata jugoslavenskih radnika u Švedskoj i zemljama Beneluksa, koji je uslijedio u većim razmjerima nakon 1967. god., vremenski podudarao s početkom zapošljavanja u inozemstvu u nekim jugoslavenskim regijama.

U svim ostalim evropskim zemljama, koje u objavljenim rezultatima popisa radnika u inozemstvu nisu posebno naznačene, kao i zemljama Evrope koje davaoci podataka prilikom popisivanja vanjskih migranata nisu mogli sa sigurnošću navesti, ukupno je zaposleno 22 500 radnika (vidi tab. III). Za sada se ne može znati koliko se od tog broja odnosi na pojedinu evropsku zemlju, koja nije posebno naznačena u rezultatima popisa. Ipak, neosporno je da u tom broju najviše sudjeluje Italija, a to se može potvrditi s više činjenica.

Općine u graničnom području prema Italiji (Istra, Kvarner i zapadna Slovenija) imaju najveći udio vanjskih migranata na radu u »ostalim zemljama Evrope« (prilog 3, stupac 11). Da iz unutrašnjosti Istre u posljednjih 5—6 godina relativno mnogo aktivnih osoba zbog zaposlenja preseljava u susjednu Italiju, utvrđeno je, između ostalog, i jednim empirijskim istraživanjem u 1970. god.⁴⁸ Postoje i brojevi podaci po kojima je u Italiji 1970. god. bilo evidentirano 6 460 radnika jugoslavenskih državljana, a sredinom 1972. god.

⁴⁸ Vidi: I. Baučić, *Suvremena demografska kretanja u Bužeštini i njihove gospodarske posljedice*, Istarski mozaik, br. 5—6, 1970, str. 51—67.

preko 11 000 evidentiranih jugoslavenskih radnika. Procjenjuje se da je u 1972. god. bilo u Italiji oko 20 — 40 000 jugoslavenskih radnika koji u Italiji borave i rade ilegalno.⁴⁹ Opće je poznata činjenica da su mnoge osobe iz dijelova Hrvatske i Slovenije, koji su prije rata bili pod Italijom, iskoristile mogućnost optiranja u Italiju, i to uglavnom, ne zbog nacionalnih ili političkih motiva nego pretežno privučeni mogućnošću zaposlenja i ostvarenja boljeg ekonomskog položaja. Da su privučeni pretežno ekonomskim motivima, zaključuje se iz činjenice što je velik porast iseljavanja uslijedio tek u drugoj polovici 60-tih godina.⁵⁰ Iz pograničnog područja ima znatan broj osoba koje kao dnevni i tjedni migranti rade u Italiji.

Od ostalih evropskih zemalja koje zapošljavaju jugoslavenske državljane, a koje nisu posebno naznačene u rezultatima Popisa 1971. god., pored Italije, ali znatno manjim udjelom, dolazi Danska. Službeni statistički podaci iz te zemlje dosta su oskudni, a prema neslužbenim podacima početkom 1972. god., radilo je u toj zemlji 3 700 radnika iz Jugoslavije.⁵¹

U vrijeme popisa stanovništva Jugoslavije, u Velikoj Britaniji je bilo na radu oko 1 000 jugoslavenskih građana.⁵² Privredne teškoće Velike Britanije uvjetuju sve manju potrebu zapošljavanja strane radne snage, a za radnike iz Jugoslavije ta zemlja nije ni osobito privlačna. Među onima koji iz Jugoslavije odlaze na rad u Veliku Britaniju, oko 2/3 sačinjavaju žene, uglavnom studentice koje se zapošljavaju u privatnim domaćinstvima, a boravak i rad u Engleskoj prvenstveno im je motiviran željom za usavršavanjem engleskog jezika.

Udio zaposlenih u pojedinim prekomorskim zemljama. Treba se podsjetiti da je od oko 143 500 aktivnih osoba, koje su se u vrijeme popisa nalazile na radu u prekomorskim zemljama, najviše bilo u Australiji (60 000), Kanadi (41 000) i SAD (33 000). U tim trima zemljama nalazilo se ukupno 17,0% svih jugoslavenskih vanjskih migranata početkom 1971. god. (vidi tab. II, stupac 3).

Među jugoslavenskim prekomorskim migrantima još je izraženija regionalna diferencijacija s obzirom na porijeklo nego što je to slučaj kod migranata u evropske zemlje.

Općine s najvećim udjelom migranata u Australiju nalaze se u jugozapadnoj Makedoniji i primorju Hrvatske (prilog 3, stupac 12 i prilog 14). Ovima se kao najnovije područje dosta značajne migracije na rad u Australiju pridružuje više općina u Panonskoj nizini (istočna Hrvatska i Vojvodina). Među deset općina koje imaju u ukupnom broju vanjskih migranata najveći udio zaposlenih u Australiji, šest su u Makedoniji, a četiri u Hrvatskoj (tab. XLV). Sve se te općine osim Prilepa i Kruševa u Makedoniji i donekle Paga

⁴⁹ Vidi: M. Cakić, Značajno zapošljavanje »na crno«, YU novosti, br. 151, 14. 9. 1972, str. 4 i 5.

⁵⁰ I. Baučić, Suvremena demografska kretanja u Bužestini, op. cit.

⁵¹ Izvor: V. Hribar, Danska zatvorila vrata, Vjesnik, 31. 5. 1972.

⁵² Krajem 1971. god. bilo je registrirano u Velikoj Britaniji ukupno 965 radnika iz Jugoslavije (634 s dozvolom rada manje od 12 mjeseci i 331 s jednogodišnjom dozvolom rada). Krajem 1970. god. ukupno je bilo u Velikoj Britaniji 1 689 jugoslavenskih radnika. Izvor: Statistics of Foreigners Entering and Leaving the United Kingdom 1970 (isto 1971), izdavač: Home Office. London, Cmnd 4655, 4960.

u Hrvatskoj, ističu s vrlo visokom stopom vanjskih migracija, što još više pokazuje njihovu jaku usmjerenost na migriranje u Australiju.

Tab. XLV: Deset općina koje imaju među vanjskim migrantima najveći udio zaposlenih u Australiji

Tab. XLV: Ten communes with the largest proportion of persons employed in Australia among the total number of external migrants
1., 2., 4. and 5. as in Table XL; 3. proportion (in %) of persons employed in Australia among the total number of external migrants

Redni broj	općina	udio (%) zaposlenih u Australiji među vanjskim migrantima	stopa vanjskih migranata	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4
1	2	3	4	5
1.	Lastovo	76,1	12,1	H — 45
2.	Demir - Hisar	69,4	8,2	M — 6
3.	Bitola	68,3	11,9	M — 2
4.	Korčula	65,6	7,9	H — 38
5.	Ohrid		7,8	M — 17
6.	Prilep	37,1	2,6	M — 18
7.	Resen	34,3	16,0	M — 21
8.	Kruševo	30,1	2,7	M — 14
9.	Pag	26,8	4,7	H — 63
10.	Benkovac	25,1	7,8	H — 2

Na migriranje u anglosasku Sjevernu Ameriku osobito su usmjerene općine u južnom dijelu Crne Gore i u Banatu, te više općina u sjevernom dijelu primorja Hrvatske i u susjednoj Ličko-goranskoj regiji (prilog 3, stupac 13, i prilog 15). Od deset općina koje imaju među vanjskim migrantima najveći udio zaposlenih u SAD i Kanadi, četiri su u Hrvatskoj, tri u Crnoj Gori, dvije u Vojvodini i jedna u Makedoniji (tab. XLVI). Među općinama koje se ističu velikim udjelom migranata u Sjevernu Ameriku su i dvije općine što spadaju u one s najvišom stopom vanjskih migracija. To su Ozalj i Resen. U općini Resen je čak 67,8% svih migranata na radu u prekomorskim zemljama.

Udio migranata do 29 godina starosti. U prosjeku su preko polovica svih jugoslavenskih vanjskih migranata mlađi od 30 godina (52,4%). Međutim, i u tom obilježju radnika zaposlenih u inozemstvu postoje dosta značajne razlike među pojedinim općinama i regijama (prilog 3, stupac 15 i prilog 16). Općine s najvećim udjelom migranata do 29 godina starosti nalaze se u istočnoj Makedoniji, južnoj Srbiji, srednjoj Bosni, Istri i susjednom dijelu jugozapadne Slovenije, te u istočnoj Sloveniji. Opće obilježje općina koje imaju veliki udio mladih migranata je niska stopa migracija. To se najbolje vidi iz podataka deset općina s najvećim udjelom migranata do 29 godina

T a b. XLVI: Deset općina koje imaju među vanjskim migrantima najveći udio zaposlenih u SAD i Kanadi

T a b. XLVI: Ten communes with the largest proportion of persons employed in the United States and Canada among the total number of external migrants

1., 2., 4. and 5. as in Table XL; 3. proportion (in %) of persons employed in the United States and Canada among the total number of external migrants

Redni broj	općina	udio (%) zaposlenih u SAD i Kanadi među vanjskim migrantima	stopa vanjskih migracija	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4
1	2	3	4	5
1.	Ulcinj	55,4	4,3	CG — 19
2.	Titograd	46,3	1,6	CG — 17
3.	Alibunar	42,5	6,6	V — 2
4.	Plav	33,0	3,8	CG — 12
5.	Resen	31,5	16,0	M — 21
6.	Zadar	29,4	8,7	H — 100
7.	Gračac	28,3	5,5	H — 27
8.	Krk	25,9	3,0	H — 42
9.	Ozalj	24,3	17,7	H — 62
10.	Kovačica	21,9	4,4	V — 18

(tab. XLVII). U svim tim općinama stopa vanjskih migracija je veoma niska, odnosno znatno je niža od prosječne u Jugoslaviji. Znači da su to općine gdje je proces zapošljavanja u inozemstvu tek u začetku. Daljnja je karakteristika tih općina da one, s izuzetkom općine Štip u Makedoniji, nemaju u svojem sastavu neko razvijenije gradsko naselje ili industrijsko središte. S izuzetkom općine Štip, te donekle općine Trnovo u Bosni i Bosilj-grad u Srbiji, sve općine s velikim udjelom mladih migranata imaju vrlo mali udio stručno osposobljenih migranata (vidi tab. XLVII, stupac 5). Zapošljavanje u inozemstvu u takvim općinama vrši se gotovo isključivo posredovanjem jugoslavenske službe za zapošljavanje, koja, u nemogućnosti da mlado stanovništvo koje pristiže u radnu dob zaposli u zemlji, usmjerava ga na zapošljavanje u inozemstvu.

Udio stručno osposobljenih migranata. Većina od prosječnog udjela migranata koji su se zaposlili u inozemstvu nakon što su u Jugoslaviji osposobljeni za obavljanje nekog zanimanja ili nakon što su završili neku srednje-obrazovnu školu (23,0%) nalaze se u područjima s bitno različitim obilježjima privrednog razvitka (prilog 3, stupac 16, i prilog 17). Takve općine ne nalazimo samo u privredno najrazvijenijoj jugoslavenskoj republici, u Sloveniji, ili u općinama razvijenih gradskih centara, nego isto tako i u privredno nedovoljno razvijenoj Crnoj Gori, kao i u Vojvodini i primorju.

Iz podataka o općinama koje imaju među vanjskim migrantima najveći udio stručno osposobljenih, proizlazi da su od 18 općina s preko 55% stručno osposobljenih migranata 11 općine četiriju glavnih gradova republika: Beo-

T a b. XLVII: Deset općina koje imaju među vanjskim migrantima najveći udio osoba do 29 godina starosti

T a b. XLVII: Ten communes with the largest proportion of persons below the age of 29 among the total number of external migrants

1., 2., 4. and 5. as in Table XL; 3. proportion (in %) of migrants below the age of 29

Redni broj	općina	udio (%) migranata do 29 god. starosti	stopa vanjskih migracija	udio (%) migranata sa KV, VKV, SSS, VSS i VSS	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u prilogima 3 i 4
1	2	3	4	5	6
1.	Probištip	91,5	0,6	13,4	M — 19
2.	Negotin	89,9	0,9	16,2	M — 16
3.	Trnovo	87,0	0,6	20,4	BiH — 93
4.	Buzet	84,4	1,9	12,9	H — 7
5.	Buje	84,0	1,3	11,9	H — 6
6.	Bosilj-grad	80,5	0,5	21,8	Sr. — 29
7.	Valandovo	78,3	1,3	14,8	M — 31
8.	Rožaj	76,7	1,3	2,9	CG — 15
9.	Štip	76,5	1,2	26,0	M — 28
10.	Kratovo	75,9	2,5	6,4	M — 12

grada, Zagreba, Ljubljane i Sarajeva (tab. XLVIII). Od ostalih 7 općina 4 su u Sloveniji, 2 u primorju Crne Gore (Herceg-Novi i Kotor), a jedna u primorju Hrvatske (Rab). S izuzetkom općina Zagreb i Rab, sve općine s velikim udjelom stručno osposobljenih migranata imaju relativno malu stopu vanjskih migracija. Međutim, s obzirom da su to gradske općine s velikim brojem stanovnika, u njima je i broj migranata, kao i broj stručno osposobljenih migranata veoma velik.

Relativno velik udio stručno osposobljenih migranata imaju i pojedine izdvojene općine u privredno slabije razvijenim dijelovima Jugoslavije, koje inače karakterizira niža stopa vanjskih migracija, kao npr. Bela Palanka u Srbiji (stručno osposobljeni 48,8%, stopa vanjskih migracija 0,6%), Drvar u Bosni (42,3% i 0,8), Žabljak (51,0% i 1,0) i Plužine u Crnoj Gori (45,8% i 0,5). Nadalje, nešto veći udio stručno osposobljenih migranata u tim dijelovima Jugoslavije imaju i neke izdvojene općine u kojima su rudarski i industrijski pogoni (Ljubovija, Cačak, Breza, Zenica, Novi Travnik, Trebinje, Cetinje i dr.). Kako je i u tim općinama stopa vanjskih migracija relativno niska, može se pretpostaviti da je u njima započeo proces spontanog odlaska na rad u inozemstvo, tj. uglavnom bez posredovanja ili iniciranja jugoslavenske službe za zapošljavanje. Mnogi radnici u takvim rudarskim i industrijskim centrima napuštaju zaposlenje u zemlji i odlaze na rad u inozemstvo, prvenstveno privučeni većom zaradom.

Udio migranata koji su prije zaposlenja u inozemstvu radili u poljoprivredi. Općine u kojima je natprosječan udio migranata prije zaposlenja u inozemstvu radio u poljoprivredi, većinom su u središnjem, planinsko-krškom

Tab. XLVIII: Općine koje imaju među vanjskim migrantima preko 55% kvalificiranih (KV) i visokokvalificiranih radnika (VKV) i osoba sa srednjom (SSS), višom (VŠSS) i visokom stručnom spremom (VSS)

Tab. XLVIII: Communes with more than 55% of skilled and highly skilled workers and persons with secondary or higher education among the total number of external migrants

1., 2., 4. and 5. as in Table XL; 3. proportion of skilled and highly skilled workers and persons with secondary or higher education among the total number of external migrants

Redni broj	općina	udio (%) KV, VKV, SSS, VŠSS i VSS među migrantima	stopa vanjskih migracija	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u priložima 3 i 4
1	2	3	4	5
1.	Ljubljana Center	73,7	1,3	Sl. — 26
2.	Kotor	72,8	0,9	CG — 9
3.	Ljubljana Bežigrad	69,1	1,1	Sl. — 25
4.	Stari Grad (Beograd)	68,0	2,8	Sr. — 5
5.	Ljubljana Moste Polje	67,5	0,9	Sl. — 27
6.	Herceg-Novi	66,5	1,1	CG — 6
7.	Savski Venac (Beograd)	65,2	2,5	Sr. — 4
8.	Ljubljana Šiška	64,5	1,3	Sl. — 28
9.	Vračar (Beograd)	64,3	2,5	Sr. — 7
10.	Vrhnika	64,2	1,3	Sl. — 58
11.	Sarajevo Centar	61,4	1,7	BiH — 77
12.	Radovljica	60,8	2,0	Sl. — 42
13.	Zagreb	59,9	4,4	H — 101
14.	Novi Beograd	59,7	1,4	Sr. — 2
15.	Zagorje ob Savi	58,3	0,7	Sl. — 59
16.	Rab	57,0	4,5	H — 71
17.	Tržič	56,7	1,9	Sl. — 56
18.	Sarajevo Novo	55,7	1,4	BiH — 79

području Jugoslavije, uključujući tu i peripanonsko područje sjeverne Bosne i Srbije (prilog 3, stupac 17 i prilog 18). Iz Panonske nizine, tj. područja koje je po prirodnim obilježjima povoljnije za poljoprivrednu proizvodnju, udio bivših poljoprivrednika među migrantima uglavnom je ispod jugoslavenskog prosjeka (45,3%). S jedne strane, to se može tumačiti time da se rad u poljoprivredi napušta više u poljoprivrednim područjima u kojima su prirodni uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju nepovoljniji, a, s druge, činjenicom što su područja s povoljnijim uvjetima za poljoprivredu ujedno i općenito i društveno razvijenija, pa se u njima u većem udjelu viškovi poljoprivrednog stanovništva prije odlaska na rad u inozemstvo stručno osposobljavaju za pojedina zanimanja.

Među deset općina koje imaju najveći udio migranata što su prije zaposlenja u inozemstvu bili poljoprivrednici, nalaze se općine s najrazličitijom stopom vanjskih migracija (tab. II). Tu su općine u kojima je stopa vanjskih migracija vrlo niska (Mionica 1,3, Trgovište 1,5), ali isto tako i općine s prosječnom stopom vanjskih migracija (Kalesija 3,2) kao i one koje imaju vrlo visoku (Veliko Gradište 7,9, Prozor 8,4, Kupres 9,8), pa i jednu od naj-

T a b. II: Deset općina koje imaju među vanjskim migrantima najveći udio osoba koje su prije zaposlenja u inozemstvu bili poljoprivrednici

T a b. II: Ten communes which among external migrants have the largest proportion of persons who before taking employment abroad were concerned with farming before taking employment abroad

1., 2., 4. and 5. as in Table XL; 3. proportion (in %) of migrants who were concerned with farming before taking employment abroad

Redni broj	općina	udio (%) migranata koji su prije zaposlenja u inozemstvu bili poljoprivrednici	stopa vanjskih migracija	republika ili autonomna pokrajina i broj općine u priložima 3 i 4
1	2	3	4	5
1.	Veliko Gradište	98,7	7,9	Sr. — 104
2.	Kalesija	98,2	3,2	BiH — 44
3.	Trgovište	95,1	1,5	Sr. — 95
4.	Skender-Vakuf	95,0	2,7	BiH — 81
5.	Glina	94,7	4,8	H — 25
6.	Duvno	93,9	17,2	BiH — 28
7.	Mionica	92,7	1,3	Sr. — 67
8.	Kupres	91,6	9,8	BiH — 52
9.	Prozor	91,6	8,4	BiH — 73
10.	Paraćin	89,9	2,6	Sr. — 73

viših stopa vanjskih migracija (Duvno 17,2). Očito je da se veliki udio bivših poljoprivrednika među vanjskim migrantima nalazi u područjima u kojima je proces zapošljavanja u inozemstvu na različitom stupnju razvitka. Razlozi su mnogostruki, ali se čini da na takvo stanje najviše utječe posrednička uloga jugoslavenske službe za zapošljavanje. Naime, kod spontanog širenja procesa zapošljavanja u inozemstvu jedne regije, na rad pretežno odlaze stručno osposobljeni radnici, koji lakše donose odluku da odu i lakše dobivaju zaposlenje u inozemstvu. Razvojem procesa migracija u regiji sve se više u inozemstvu zapošljava i nekvalificirano poljoprivredno stanovništvo. Međutim, kada se u jednom novom emigracijskom području zapošljavanje u inozemstvu vrši posredstvom službe za zapošljavanje, onda je ta služba u mogućnosti utjecati da na rad u inozemstvo odlaze u najvećem udjelu viškovi poljoprivrednog stanovništva, pa u takvim slučajevima i u općinama s relativno niskom stopom vanjskih migracija dolazi do velikog udjela migranata koji su neposredno prije zaposlenja u inozemstvu bili poljoprivrednici.